

Observeren en volgen

van mondelinge en schriftelijke
taalvaardigheden

*Auteurs: Roelien Linthorst,
Maaike Pulles en Sjoeke Faasse*

Met de huidige aandacht voor het referentiekader taal en de focus op opbrengstgericht werken wordt van leraren – nog meer dan voorheen – gevraagd om de taalontwikkeling van hun leerlingen te volgen. Voor de domeinen leesvaardigheid en taalverzorging krijgen leraren in de gebruikte taalmethodes wel handvatten om met name de technische aspecten van de taalontwikkeling van de leerlingen in kaart te brengen. Daarnaast zijn er verschillende instrumenten voorhanden die scholen kunnen inzetten om de prestaties van hun leerlingen op leesvaardigheid en taalverzorging te kunnen volgen. Voor de domeinen mondelinge taalvaardigheid en schrijfvaardigheid is dit echter een ander verhaal.

De schrijf- en spreekontwikkeling van kinderen is moeilijker te meten door middel van standaardtoetsen. Veel leraren werken bij het observeren – en daarmee ook bij het beoordelen – van de mondelinge en schriftelijke taalvaardigheden van hun leerlingen vanuit intuïties, die weer zijn gebaseerd op hun ervaring en onderliggende ideeën over wat bijvoorbeeld een goed verslag is voor een leerling uit groep 6. Maar wanneer je op een objectievere manier de ontwikkeling wilt volgen, is dat niet genoeg.

Leraren hebben behoefte aan goede instrumenten om de schrijf- en spreekontwikkeling van kinderen te volgen. Er zijn wel instrumenten voorhanden, maar het is de vraag welke aspecten van het referentiekader door deze instrumenten gedekt worden en of deze instrumenten betrouwbaar zijn.

In een tweejarig ontwikkelonderzoek (gefinancierd door de subsidieregeling Vrijval SLOA 2011¹) hebben onderzoekers van het Lectoraat Taalgebruik en Leren van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden en van het Expertisecentrum taal, onderwijs en communicatie van de Rijksuniversiteit Groningen samen met leraren van zes Friese basisscholen een observatie-instrumentarium voor mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid ontwikkeld. Het doel van het ontwikkelproject was tweeledig:

- 1 Het ontwikkelen van een observatie- en beoordelingsinstrument voor spreek- en schrijfontwikkeling middenbouw en bovenbouw basisonderwijs dat aansluit bij het referentiekader taal en bij intuïties van de leraren in kwestie. Met dit instrumentarium komen we tegemoet aan de wens om instrumenten te ontwikkelen voor de moeilijk via genormeerde toetsen te meten domeinen schrijfvaardigheid en spreekvaardigheid.

“Leraren hebben behoefte aan goede instrumenten om de schrijf- en spreekontwikkeling van kinderen te volgen.”

- 2 Het versterken van de onderzoekende houding/onderzoeksvaardigheden van leraren.

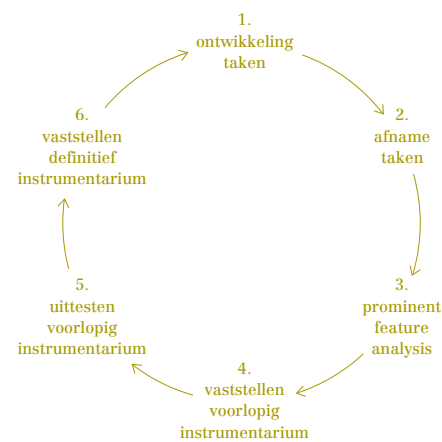
Om tot een bruikbaar en hanteerbaar observatie-instrumentarium te komen volgden we een werkwijze die gebaseerd was op het Design Research (Collins & Joseph, 2004). In dit artikel zullen we eerst het gevolgde ontwikkelproces schetsen en een beeld geven van het instrumentarium. Daarna zullen we ingaan op de onderzoekende houding van de leraren.

Ontwikkeling van een instrumentarium

In september 2011 zijn we met twaalf leraren van zes verschillende scholen aan de slag gegaan om het observatie-instrumentarium te ontwikkelen. Het ontwikkeltraject bestond – kortgezegd – uit een viertal opeenvolgende rondes van ieder een half schooljaar, waarbinnen we telkens voor twee mondelinge taaltaken en een schriftelijke taalkaak (oftewel mondelinge en schriftelijke tekstgenres) een observatielijst ontwikkelden. Elke ronde namen we de opgedane kennis en ervaring uit de voorgaande rondes mee om het instrumentarium verder te ontwikkelen. Dit sluit aan bij de principes van *Design Research*, waarbij ontwerpen en onderzoeken hand in hand gaan en waarbij de ervaringen en resultaten uit een onderzoeksrunde meegenomen worden in de volgende ronde.

In elke onderzoeksrunde volgden we een vast stramien van zes stappen (zie figuur 1). Iedere onderzoeksrunde begon met een uitgebreide plenaire verkenning van de taaltaken die centraal stonden. De invulling van deze taken, zoals het schrijven van een informatief verslag of het voeren van een discussie, baseerden we zoveel mogelijk op het referentiekader taal.

Samen met de leraren van de deelnemende scholen werd bepaald wat de globale eisen waren waaraan de taalkaak moest voldoen. Deze betroffen richtlijnen met betrekking tot het doel, het publiek en de voorbereiding van de taalkaak. De precieze inhoud van de taalkaak werd aan de school zelf overgelaten, omdat leerkrachten op die manier konden aansluiten bij de thema's/onderwerpen/projecten die op



Figuur 1. Zes stappen van iedere onderzoeksrunde

¹ Vrijval SLOA-gelden waren (tot 2011) middelen voor het bekostigen van activiteiten ter versterking van de onderzoeks- en ontwikkelingsfunctie op scholen. De PO-Raad was verantwoordelijk voor de verdeling van de gelden.

dat moment in de klas behandeld werden en de setting voor de spreek- of schrijf-taak zo natuurlijk mogelijk zou zijn. Nadat de taak definitief vastgesteld was, voerden de leraren de taak uit in hun eigen klassen. De teksten die de leerlingen geschreven hadden, werden verzameld en de mondelinge taaltaken werden vastgelegd op video. Vervolgens werden de uitgevoerde taken geanalyseerd met behulp van de Prominent Feature Analysis (Swain, Graves & Morse, 2010). Samen met een externe onderzoeker bekeken leraren van een school de leerlingproducten en stelden ze de meest opvallende kenmerken ('prominent features') van de taak vast. Het ging hierbij zowel om kenmerken die in positieve zin opvielen, als om negatieve kenmerken van de geschreven tekst of de uitwerking van de spreekopdracht. De taak van de onderzoeker daarbij was om het gesprek op gang te houden, de door de leraren besproken kenmerken samen te vatten en te notuleren. Vervolgens volgde er een plenaire bijeenkomst met alle scholen, waarin de verschillende kenmerkenlijsten besproken en bediscussieerd werden. Dit leverde diepgaande gesprekken op waarin leraren met elkaar in gesprek gingen over de wezenlijke kenmerken van een taak en van het genre dat in de taak gevraagd werd. Het resultaat van deze plenaire bijeenkomst was een lijst met kenmerken die de uitvoering van het specifieke genre volgens de deelnemende leraren goed weergaf.

Deze kenmerkenlijst vormde vervolgens de basis voor de eerste versie van het observatie-instrumentarium voor dat genre (stap 4). De vraag hoe dit instrumentarium vorm zou moeten krijgen, werd besproken met de leraren. Zij gaven in eerste instantie aan te willen werken met een 5-punts Likertschaal, variërend van 0 ('te observeren element

Observatielijst voor de informatieve vertelling

Naam: School:
Datum: Groep:

Omcirkel wat je ziet/hoort of wat je vindt. In de kolom 'Score' geef je een oordeel over de mate van afwezigheid van 0 (komt niet voor) tot 4 (maximaal)

A Genre-specifieke kenmerken van de mondelinge vertelling (informatieve presentatie)

A	Observatiepunt	Score				
<i>Algemene genre-kenmerken</i>						
1	De boodschap komt bij het publiek over	0	1	2	3	4
2	De inhoud vertoont samenhang					
	— door een opsomming-structuur	0	1	2	3	4
	— door een tijdvolgorde-structuur	0	1	2	3	4
	— door iets anders, namelijk	0	1	2	3	4
3	De leerling gebruikt woorden passend bij het onderwerp	0	1	2	3	4
<i>Opbouw</i>						
5	De vertelling heeft een duidelijke structuur	0	1	2	3	4
6	Een inleiding (motivatie, aankondiging)	0	1	2	3	4
7	Een kern (verstrekken van informatie)	0	1	2	3	4
8	Een slot (afronding, passend slot)	0	1	2	3	4
<i>Informatieverstrekking</i>						
9	De leerling blijft bij het onderwerp	0	1	2	3	4
10	De leerling vertelt feitelijkheden	0	1	2	3	4
De leerling brengt inhoudelijke verdiepingen aan:						
11	— door het geven van toelichting	0	1	2	3	4
12	— door het geven van uitleg	0	1	2	3	4
13	— door het geven van voorbeelden	0	1	2	3	4
14	— door iets anders namelijk	0	1	2	3	4

Figuur 2. Pilotversie van observatie-instrument voor de mondelinge vertelling

komt niet voor') tot 4 ('element komt maximaal voor'). In figuur 2 wordt een fragment van deze eerste versie van een observatie-instrument ter illustratie weergegeven.

In de volgende fase – het uittesten van het instrument – bleek echter al snel dat de leraren niet tevreden waren over de

vorm waarin het instrument nu gegoten was. Ze vonden het niet eenvoudig om aan te geven of een element nu bijvoorbeeld met een '2' of een '3' gescoord moest worden.

Voor veel leraren bleek het met deze schaal ook moeilijk om de ontwikkeling van de kinderen in een breder perspectief te zien: leraren scoorden toch vaak

Observatielijst mondelinge instructie

Naam: Datum:

Genre-kenmerken

1. ● Doel van de instructie ontbreekt	● Doel van de instructie blijft impliciet	● Geeft doel van de instructie
2. ● Niet alle stappen worden genoemd	● 1F	● Alle stappen worden genoemd
3. ● De volgorde van de stappen is niet juist	● 1F	● De volgorde van de stappen is juist
4. ● De stappen worden niet uitgelegd	● 1F	● Alle stappen worden, zo nodig, uitgelegd
5. ● Uitleg wordt niet ondersteund	● Uitleg wordt soms ondersteund (voordoën, voorbeelden)	● 1F Uitleg wordt ondersteund (voordoën, voorbeelden)

Figuur 3. Definitieve versie van observatie-instrument voor de mondelinge instructie

hoog omdat ze het bijvoorbeeld “wel goed vonden voor een leerling uit groep 5”. Bovendien legde de Likertschaal te veel nadruk op ‘beoordelen’, terwijl het instrument met name bedoeld was om de ontwikkeling van kinderen in kaart te brengen. Dat leraren het lastig vonden om te werken met deze vorm van het instrument bleek ook uit het eerste betrouwbaarheidsonderzoek, waarbij de leraren gezamenlijk een aantal taken observeerden op basis van de eerste versie van het instrumentarium. De overeenstemming tussen de leraren bleek op verschillende punten laag te zijn. Dat betekende dus dat het instrument in deze vorm niet adequaat was. Om die reden is

in de tweede onderzoeksrunde besloten om het instrument anders vorm te geven. In plaats van een Likertschaal is gekozen voor een ‘lijnschaal’ waarbij op drie punten omschreven is hoe de uitvoering van een observatie-element eruit ziet. In figuur 3 is een voorbeeld gegeven van het observatie-instrument voor de mondelinge instructie. In een instructie is het belangrijk dat leerlingen aangeven wat het doel van de instructie is. Zo kan er een instructie gegeven worden in het gebruik van een bepaald computerprogramma, maar een leerling kan in een instructie ook uitleggen hoe een bepaald gerecht bereid moet worden. Als een leerling dit doel niet duidelijk weergeeft,

geeft de leraar dit aan op de linkerkant van de lijn. Als het doel wel duidelijk naar voren komt, geeft de leraar dit aan de rechterkant van de lijn weer.

In de laatste fase van een onderzoeksrunde werd het instrument definitief vastgesteld. Hiervoor verzamelden we nogmaals informatie over de bruikbaarheid en de betrouwbaarheid van het instrumentarium door de leraren opnieuw een aantal uitgewerkte taken te laten observeren.

In deze ronde is ook besloten om de twee instrumenten voor verschillende typen discussie (probleemoplossend en meningvormend) samen te voegen tot een observatielijst voor discussie. In de voorgaande rondes bleek het onderscheid tussen de typen discussies voor leraren toch niet werkbaar en bovendien was er overlap met de observatielijst voor het overleg.

Het instrumentarium

Deze werkwijze heeft ertoe geleid dat er nu een observatie-instrumentarium ligt met instrumenten voor zeven mondelinge genres, zowel monologisch als dialogisch, en vier schriftelijke genres (zie tabel 1). Ieder observatie-instrument bevat zowel genrespecifieke kenmerken als algemene kenmerken die voor vrijwel alle schriftelijke of mondelinge genres gelden.

Het observatie-instrumentarium is in te zetten bij het volgen van leerlingen door de midden- en bovenbouw van de basisschool in hun ontwikkeling in de verschillende genres. Door de lijnschaal is het eenvoudig om de uitvoering van de leerling op een bepaalde taak te vergelijken met de uitvoering in een

vorig jaar. In ieder instrument is – voor zover mogelijk – ook weergegeven hoe een observatie-element zich verhoudt tot het referentiekader taal. Hierdoor is het mogelijk om leerlingen te volgen op weg naar 1F, het niveau dat eind groep 8 minimaal behaald moet zijn. Het is de bedoeling dat er uiteindelijk flexibel met het instrument gewerkt gaat worden. Het is voor leraren ondoenlijk om leerlingen alle jaren op alle genres te observeren en dat is ook niet wenselijk. Het instrument leent zich uitstekend om naar eigen inzicht en behoefte in te zetten, waarbij leerlingen niet altijd op alle kenmerken geobserveerd hoeven te worden. Wanneer leraren al vastgesteld hebben dat leerlingen algemene kenmerken met betrekking tot spelling, grammaticale correctheid of indeling in alinea's beheersen bij schriftelijke taken, kunnen deze punten in een volgende observatieronde achterwege gelaten worden.

Tabel 1. *Instrumenten opgenomen in observatie-instrumentarium*

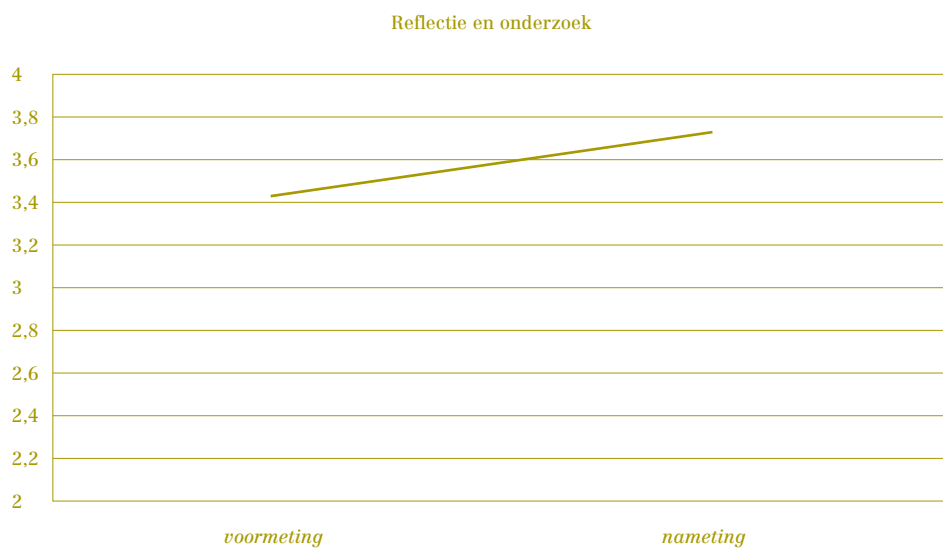
Mondelinge instrumenten	Schriftelijke instrumenten
<i>Monologisch</i>	— Verslag
— Informatieve vertelling	— Brief
— Betoog	— Instructie
— Instructie	— Recensie
— Boekbespreking	
<i>Dialogisch</i>	
— Interview	
— Discussie	
— Overleg	

“Maar juist door mét de leraren diepgaande gesprekken te voeren over opvallende kenmerken en over de keuze van de schalen voor het instrument, werd gezamenlijke inhoudelijke deskundigheid ontwikkeld.”

Onderzoekende houding leerkrachten

Bij de ontwikkeling van het observatie-instrumentarium hebben we de deelnemende leraren bewust veel ruimte en inbreng gegeven. Zij hebben een prominente rol gekregen bij de ontwikkeling van het instrumentarium en bij het uittesten van de verschillende instrumenten. Dit was voor de leraren in het begin wennen: zo veel ervaring hadden zij over het algemeen niet met het definiëren van mondelinge en schriftelijke genres en het opzetten van observatie-instrumentaria. Maar juist door mét de leraren diepgaande gesprekken te voeren over opvallende kenmerken en over de keuze van de schalen voor het instrument, werd gezamenlijke inhoudelijke deskundigheid ontwikkeld. De nauwe betrokkenheid van de leraren leverde veel op: leraren gaven na afloop van het project aan zich bewuster te zijn van de kenmerken van bepaalde genres. “Bij het volgen van een methode sta je hier vaak niet bij stil”, zo gaf een van de deelnemende leraren aan. Het genrebewustzijn van de leraren werd dus groter gedurende het project. Leraren gaven ook aan veel te leren van het observeren van hun leerlingen.

Daarnaast bleek dat de onderzoekende houding van de leraren zich ontwikkelde doordat enkelen van hen de video-opnames van de mondelinge taken ook op andere manieren gingen gebruiken. Zo werden ze bijvoorbeeld gebruikt om met leerlingen kenmerken van een genre te bespreken of om samen met de leerlingen de uitvoering van de taken na te bespreken. Om vast te kunnen stellen of de onderzoekende houding van de leraren tijdens het project ook verbeterde, is voorafgaand aan het project en na afloop een vragenlijst afgenomen bij de deelnemende leraren waarin ook enkele vragen gesteld werden over ‘reflectie en onderzoek’. Zoals in figuur 4 te zien is, gingen leraren vooruit op de subschaal ‘reflectie en onderzoek’, maar deze vooruitgang was niet significant.



Figuur 4. Score op subschaal 'reflectie en onderzoek'

Discussie

Terugkomend op de twee doelen die met dit project beoogd werden, kan geconcludeerd worden dat de opbrengsten van het project aan beide doelen hebben bijgedragen.

Ten eerste is er een bruikbare instrumentenset voor een aantal mondelinge en schriftelijke genres ontwikkeld, die zeer nauw aansluit bij de behoeftes van de betrokken leraren en waarmee de ontwikkeling van de leerlingen op deze genres te volgen is door de midden- en bovenbouw. Met het instrument kunnen leraren zich een beeld vormen van de ontwikkeling van leerlingen op verschillende relevante aspecten van presenteren, gesprekken voeren en schrijven in relatie tot het referentiekader.

Doordat voor de hele midden- en bovenbouw gebruik gemaakt kan worden van dezelfde observatielijsten, is de ontwikkeling van kinderen in een oogopslag zichtbaar en is het voor de leraar ook duidelijk op welke aspecten van een taakuitvoering een leerling zich nog

verder moet ontwikkelen en waar eventueel extra ondersteuning wenselijk is. Wanneer kinderen onderdelen al op 1F-niveau beheersen, kan een leraar er voor kiezen om dat deel van de observatielijst ook niet meer te gebruiken. Het instrument is daarmee ontwikkelingsgericht. Het tweede doel was om de onderzoekende houding van de leraren te bevorderen. In het traject van twee jaar en de opzet van *design research* is de onderzoekende houding van de leraren versterkt. Een belangrijke stap in de *prominent feature analysis* is het gesprek over de opvallende kenmerken van de genres. Door de discussies die hierover ontstonden werd gezamenlijk inhoudelijke deskundigheid ontwikkeld op het gebied van genres en het volgen van taalvaardigheidsontwikkeling. Zowel die houding als de toegenomen inhoudelijke deskundigheid heeft ervoor gezorgd dat de leraren bewuster bezig zijn met mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid.

Literatuur

Collins, A. & Joseph, D. (2004). Design Research: Theoretical and Methodological Issues. *Journal of the Learning Sciences* 13-1: 15-42.

Swain, S.S., Graves, R.L., & Morse, D.T. (2010). Prominent Feature analysis: What it means for the classroom. *English Journal* 99-4: 84-89.

Het observatie-instrumentarium.

Berenst, J., Faasse, S., Linthorst, R. & Pulles, M. (2013). *Observeren van presentaties, gesprekken en geschreven teksten in midden- en bovenbouw. 11 observatie-instrumenten om mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid in beeld te brengen.* Lectoraat Taalgebruik & Leren, NHL/ Expertisecentrum taal, onderwijs en communicatie, RUG, Leeuwarden/ Groningen.

Maike Pulles is als onderzoeker verbonden aan het Lectoraat Taalgebruik en Leren van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.

Roelien Linthorst voerde dit project uit als onderzoeker bij het Expertisecentrum taal, onderwijs en communicatie van de Rijksuniversiteit Groningen. Inmiddels is zij werkzaam als toetsdeskundige bij het Cito.

Sjoeke Faasse is werkzaam als docent Taal bij de pabo van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden en verbonden aan het Lectoraat Taalgebruik en Leren van dezelfde hogeschool.